

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА ПУБЛІЧНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА І
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**ГІБРИДНА ВІЙНА ЯК ПРОБЛЕМА МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка IV курсу 12-481 групи
Спеціальності 293 Міжнародне право
Освітньо-професійної програми «Міжнародне право»

Гуліч Юлія Едуардівна

Керівник: к.ю.н., доцент Гладенко О.М.

Рецензент: завідувач кафедри правових дисциплін
Херсонського інституту МАУП,
к.ю.н., доц. Мкртчян Р.С.

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні аспекти дослідження гібридної війни як типології конфлікту.....	7
1.1. Поняття гібридної війни, сутнісні риси.....	7
1.2. Сучасні воєнно-політичні конфлікти гібридного типу: форми та специфічні ознаки.....	15
РОЗДІЛ 2. Прояв конфліктів гібридного типу на прикладі країн пострадянського простору та Європи: механізми врегулювання....	22
2.1. Особливості Південно-осетинського та Абхазького конфліктів.....	22
2.2. Вірмено-азербайджанський збройний конфлікт щодо встановлення статусу Нагірно-Карабахського регіону.....	28
2.3. Кіпрський конфлікт в умовах геополітичної боротьби.....	34
РОЗДІЛ 3. Україна в умовах гібридної війни з Російською Федерацією: сучасні загрози та виклики.....	40
3.1. Збройна агресія Російської Федерації проти України.....	40
3.2. Забезпечення національних інтересів в контексті сучасного впливу збройного конфлікту гібридного типу на безпеку населення сходу України.....	47
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	59

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В ХХІ столітті спостерігається глибинна криза системи міжнародної безпеки, яка, з-поміж низки факторів, спричинена наявністю воєнно-політичних конфліктів оновленого типу, який йменується терміном «гібридна війна». Особливість таких конфліктів в тому, що їх пріоритетом є використання широкого спектру компонентів «гібридного протистояння», тобто, окрім класичної військової складової, використовуються ще економічні, інформаційні, екологічні, соціальні, політичні та інші. Це, безумовно, свідчить про ускладненість процесу їх врегулювання.

Разом з тим, ситуацію «гібридності» ускладнюють додаткові виклики, з якими зіштовхуються сучасні держави в контексті забезпечення належної безпеки своїм громадянам. З однієї сторони, це чинники з глобальним характером (обмеженість природних ресурсів, економічні кризи, невпинний технологічний розвиток, поглиблення глобалізації, тощо), а з іншої – тенденції щодо зростання різноманітних ризиків загроз природного, техногенного та соціально-політичного спрямування, з якими потенційно може зіштовхуватись суспільство (людина) будь-якої держави в своєму повсякденному житті.

Україну теж не обійшло стороною таке протистояння. Адже вона наразі знаходиться в протистоянні з найсерйознішим безпековим викликом за усі роки незалежності, зазнаючи зовнішню агресію від Російської Федерації. «Гібридна війна» Росії завдала нашій країні суттєві людські, територіальні та економічні втрати, формуючи регулярні ризики для життя звичайного населення, як на територіях, що є окупованими, так і в районах, які до них наближені. Для нашої держави, «гібридна війна» – це серйозний виклик, який прямо впливає на процес переосмислення концепції національної безпеки та її складових. Наведене має відношення, зокрема, до цивільного захисту як

функції держави, з ціллю – захищати населення, території, навколишнє середовище та майно від надзвичайних ситуацій. Тобто, саме цивільне населення є не тільки провідним тягарем наслідків «гібридного» протистояння, але й яке перебуває під інформаційним та психологічним тиском як невід’ємних компонентів сучасного воєнно-політичного конфлікту гібридного типу. Тож, протидія гібридним загрозам в будь-якій державі, в тому числі в Україні – вимагає чіткої ідентифікації та підвищеної стійкості суспільства.

Не дивлячись на суттєву кількість теоретичних напрацювань, актуальними та не до кінця дослідженими питаннями залишаються ті, що мають відношення до причин виникнення військових конфліктів гібридного типу. Наведена проблематика розкривалась в працях таких вчених та провідних фахівців: Ю. Абрамова, В. Акімова, М. Андрієнка, З. Бжезінського, О. Бодрука, В. Богдановича, О. Власюка, В. Володимирова, П. Волянського, В. Горбуліна, В. Гречанінова, Р. Глена, Ф. Гоффмана, А. Качинського, Н. Клименко, Г. Кіссінджера, О. Кулеби, С. Майстра, Г. Маккіндера, Г. Малинецького, Дж. Метіса, Є. Магди, В. Садкового, А. Семенченка, Д. Стігліца, П. Сорокіна, А. Тойнбі, Е. Тоффлера, А. Терент’євої, В. Тищенко, В. Федоренка, М. Фалєєва, Г. Федулова, С. Шамрая, А. Шевцова, Ю. Шпаковського та інших.

Вказані теоретичні напрацювання суттєво посприяли висвітленню багатьох аспектів кваліфікаційної роботи. Проте, комплексних досліджень в поглибленому висвітленні такого феномену як «гібридна війна», на сьогодні, не проводилось.

Отже, актуальність теми дослідження в реаліях сьогодення є більш ніж вагомою, адже феномен «гібридної війни» завжди перебував в центрі уваги провідних фахівців, учених, політиків та експертів.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами.
Дана кваліфікаційна робота виконана згідно з планом науково-дослідної

роботи кафедри публічного та міжнародного права і правоохоронної діяльності факультету бізнесу і права Херсонського державного університету в рамках теми: «Проблеми правової теорії інтеграційних процесів: міжнародний та національний вимір» (державний реєстраційний номер: 0118U001552). Тему кваліфікаційної роботи затверджено Вченою радою Херсонського державного університету (наказ від 06.04.2021 № 429-Д).

Мета та завдання дослідження. Мета кваліфікаційної роботи полягає у тому, щоб з врахуванням теоретичних доробок з'ясувати сутність феномену «гібридна війна», враховуючи приклади відповідних воєнно-політичних конфліктів.

Для досягнення мети основна увага зосереджувалась на вирішення наступних завдань:

- виявити поняття та сутнісні риси гібридної війни;
- розглянути сучасні воєнно-політичні конфлікти гібридного типу, враховуючи їх форми та специфічні ознаки;
- дослідити особливості Південно-осетинського та Абхазького конфліктів;
- проаналізувати вірмено-азербайджанський збройний конфлікт щодо встановлення статусу Нагірно-Карабахського регіону;
- розкрити кіпрський конфлікт в умовах геополітичної боротьби;
- охарактеризувати збройну агресію Російської Федерації проти України;
- з'ясувати забезпечення національних інтересів в контексті сучасного впливу збройного конфлікту гібридного типу на безпеку населення сходу України.

Об'єкт дослідження – гібридна війна як тип конфлікту.

Предмет дослідження – механізми врегулювання загроз та викликів в конфліктах гібридного типу.

Методи дослідження. Методологічною базою кваліфікаційної роботи є загальнонаукові та спеціальні методи. Метод аналізу дозволив дослідити теоретичні аспекти гібридної війни як типології конфлікту; історико-правовий метод дав змогу поглиблено «зануритись» в історію розвитку конфліктів гібридного типу, наводячи відповідні приклади; інституційний метод сприяв виявленню зовнішніх та внутрішніх факторів, які проявляють гібридну війну Російської Федерації проти України; формально-логічний метод став у нагоді при наданні висновків та власних пропозицій в межах розглядуваної категорії.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дослідженні висновки та пропозиції можна використовувати в подальших дослідженнях поставленого питання, на практиці, а деякі положення та висновки роботи – в процесі підготовки і проведення практичних занять з курсу «Міжнародне право», «Міжнародне гуманітарне право», «Політичні інститути та процеси».

Структура роботи. Кваліфікаційна робота (проєкт) складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

Повний обсяг роботи становить 64 сторінки: основний текст – 58 сторінок, обсяг, що займає список використаних джерел і літератури (55 найменувань) – 6 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ЯК ТИПОЛОГІЇ КОНФЛІКТУ

1.1. Поняття гібридної війни, сутнісні риси

На початку нашого дослідження, пропонуємо перш за все приділити увагу з'ясуванню поняття гібридної війни та його сутності, адже на сучасному етапі свого становлення «гібридна війна» все частіше зустрічається в лексиці політиків, вчених, звичайних громадян та ін.

Як правило, гібридною війною називають таку, яка комбінує заходи «жорсткої» та «м'якої» сили, поєднуючи військові дії та спектр підливних операцій з «відтінком» диверсійного, інформаційного, соціального та економічного спрямування [1]. Складові окресленого типу ведення воєн можна прослідкувати за різними історичними епохами, тим самим, засвідчується актуальність питання щодо коректності розповсюдження терміну «гібридна війна» за новітнім дискурсом правознавчої доктрини.

Зауважимо, що сучасний етап розвитку науки не закріплює однозначного підходу в дослідженні суті гібридної війни як типології конфлікту. Головною проблемою в цьому, можна відмітити те, що змінилася природа сучасної війни, говорячи в цьому контексті про стрімке піднесення оновлених технологій, стратегій та методів воєнних дій. У зв'язку з наведеним, виникає необхідність більш детально розглянути поліваріативність підходів щодо поняття «гібридна війна», які викликають інтерес.

Так, Дж. МакКуен осмислював гібридну війну як «основний метод дій в асиметричній війні, що ведеться на трьох вибіркових видах поля бою: а) серед населення конфліктної зони; б) тилового населення; в) міжнародного співтовариства» [2, р. 56].

Виходячи з того, що гібридна війна по своїй суті є якісно новим поняттям, більш широким, ніж простий комплекс сучасних методів проведення військових протистоянь, відтак, вченим А. Бартошою вказувалось, що концептуальна модель гібридної війни характеризується такими вимірами: характер всеохоплюючого конфлікту (відбувається при використанні мілітарних та немілітарних форм впливу, акцентуючи масив впливу на ідеологічні засоби та сучасну модель «керованого хаосу»); характер перманентного (тривалого у часі) конфлікту; неможливість застосувати норми міжнародного права [3, с. 57].

В свою чергу, одним з авторів концепції «гібридної війни» Ф. Хоффманом пропонувалось поняття цього феномену, аби розкрити його як нову реальність, не як суто військову, а таку, що відображає сутнісні зміни в характері сучасної війни. Зокрема, ним гібридна війна розумілась «у вигляді будь-яких дій ворога, який швидко та гнучко використовує найрізноманітніші комбінації дозволеної зброї, партизанську війну, тероризм, злочини на полі бою, і все для досягнення політичних цілей» [4, р. 2]. Разом з тим, до основних ознак гібридної війни автор відносить: «1) існування єдиного мозкового центру, який планує, організовує й контролює ведення гібридної війни; 2) координація функцій військових формувань, які можуть бути організовані формально або неформально, ієрархічно або горизонтально, але пов'язані з єдиним мозковим центром; 3) способи ведення війни включають дипломатію, новини, корупцію, фінансування політичних партій, рекламу, економічний тиск тощо» [4, р. 4-5].

Достатньо вдало та точно тлумачить гібридну війну Р. Невсон: «... це комбінація конвенційних, іррегулярних та асиметричних засобів, що включають постійну маніпуляцію політичним та ідеологічним конфліктом, а також залучення сил спеціальних операцій та конвенційних збройних сил, агентів розвідки, політичних провокаторів,

представників медіа, економічний шантаж; кібератаки; проксі-сервери і сурогати, пара-військові, терористичні і кримінальні елементи» [5].

Висвітлюючи поняття «гібридної війни», не можливо не зробити прив'язку до періоду 2014 року, коли розпочато військову агресію Російської Федерації проти України. Відмітимо, що даний термін за офіційними документами не надавався. Вперше, у 2014 році, Франк ван Каппен неофіційно назвав російську агресію «гібридною», розуміючи її так: «... це змішання класичного способу ведення війни з використанням нерегулярних збройних формувань. Держава, що веде гібридну війну, проводить операцію з недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок з якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що зобов'язана додержуватися Женевської та Гаазької конвенцій про закони сухопутної війни, міжнародних домовленостей з іншими країнами» [6].

Згодом, дефініція «гібридної війни» в нашій країні застосовувалась до широкого кола явищ та стала релевантним стосовно будь-яких дій Російської Федерації (від пропаганди до конвенційних воєнних дій) [7, с. 12]. Як правило, його можна почути в повсякденних розмовах, медіа-дискурсах, наукових обговореннях, політичному середовищі, тощо.

Разом з тим, не так давно, 18 березня 2021 року до Верховної Ради України було надано проєкт Закону № 5271 «Про державну політику у сфері подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації проти Державного суверенітету України», в якому передбачено чітке поняття гібридної війни – «це військова стратегія країни агресора, яка використовує політичну війну та може поєднувати звичайну війну, нерегулярну війну та кібервійну з іншими методами впливу, такими як фальшиві новини, дипломатія, правова боротьба та іноземне втручання у законодавчу діяльність, вибори та/або кадрову політику» [8].

Продовжуючи, слід вказати й на збірник від 2015 року «The Military Balance», яким теж надавалось досить слушне трактування гібридної війни як «використанню воєнних і невоєнних інструментів в інтегрованій кампанії, спрямованій на досягнення неочікуваності, захоплення ініціативи та отримання психологічних переваг, що застосовують дипломатичні можливості; масштабні й блискавичні інформаційні, електронні та кібероперації; прикриття і приховування військових і розвідувальних дій, у поєднанні з економічним тиском» [9].

Не менш прийнятне поняття гібридної війни надається українським науковцем Д. Веденєєвим як «новітнього військово-політичного явища, типу конфліктів, неоформлених у міжнародно-правовому відношенні, що відбувається із комплексним застосуванням військових та невійськових методів протиборства на основі сучасних технологій деструктивного впливу на суб'єкти державного й суспільного ладу, масову свідомість» [10, с. 173]. Інше визначення надається політичним експертом Є. Магдою, який розуміє гібридну війну як «прагнення однієї держави підпорядкувати собі іншу за допомогою політичних, економічних, інформаційних інструментів і без оголошення війни відповідно до норм міжнародного права» [11, с. 101]. Ним же додається, що «в умовах гібридної війни бойові дії є другорядними, а на перший план виходять інформаційні операції та інші важелі впливу, а війна полягає у прагненні однієї держави агресивно діяти на свідомість мешканців іншої» [11, с. 102]. З цієї позиції можна прослідкувати, що ціль гібридної війни не знищити людство, а деморалізувати його.

Останній погляд, звертаючий на себе увагу, представлено В.І. Алещенко, який розумів гібридну війну як «війну недержавних збройних формувань проти держави як такої й без офіційної участі у війні державних збройних сил вторгнення. Це війна, яка у своїх основах

містить елементи найбільш сучасних знань і технологій (наприклад, інформаційних і комп'ютерних війн)» [12, с. 5].

В контексті вказаного, слід також додати, що при дослідженні сучасних підходів до визначення поняття «гібридна війна», доцільним є виокремлення її складових елементів, які залучають використання технологій, створюючи внутрішній конфлікт, як-от:

– реалізація через пропаганду внутрішніх суспільних протиріч, які трансформовано в інформаційну війну;

– передумови проблем економічного спрямування, які згодом трансформовано в гострі проблеми у зв'язку з розгортанням відкритої економічної війни з країною-агресором тощо [13, с. 155-156].

Беручи до уваги та взявши за основу наведені тлумачення гібридної війни, вбачаємо за доцільне сформулювати власне визначення. Так, під гібридною війною слід осмислювати цілеспрямований координований процес, за яким країною-агресором встановлюється зовнішнє управління, що проявляється за фізичним, інформаційним, соціально-психологічним простором, яке в результаті цих гібридних дій спрямовується на усунення легітимних органів влади, створюючи замість них штучні режими за окремими територіями, та як наслідок – поступово відбувається ліквідація державності тієї чи іншої країни.

З метою продовження, зазначимо, що одна із фундаментальних сутнісних рис гібридної війни характеризується таким: країна-мішень та її територія представлена тільки у вигляді інструмента для протистояння наддержав. Саме тому, в умовах сьогодення, як вже наголошувалось, гібридні війни відкидають військовий аспект в сторону. Перш за все, для того, щоб успішно проводити війну, потрібно використовувати думку населення, яка досягається за рахунок інформаційного фронту, супроводжуваного гібридною агресією від початку до закінчення її реалізації. Йдеться про те, що основоположне завдання гібридної війни полягає у тому, щоб дестабілізувати країну-мішень через його ж

населення, розхитавши внутрішню ситуацію, щоб в подальшому притягнути справжнього ворога до даної конфліктної зони. Відтак, щоб реалізувати окреслене завдання, як правило, використовують технологію маніпулятивного характеру [14].

Поряд з цим, вкажемо на інші сутнісні характеристики гібридної війни, до яких відносять:

- 1) військова стратегія (симбіоз звичайної війни та кібервійни);
- 2) атака з залученням ядерної, біологічної, хімічної зброї, результат якої – здійснювати терористичні атаки та інформаційний тиск;
- 3) осучаснений тип партизанської війни, якому притаманні сучасні технології і методи мобілізації;
- 4) ключовий метод у асиметричній війни, який умовно проводиться за трьома фронтами (серед населення конфліктуючої зони; тилового населення; міжнародного співтовариства) [15, с. 314-315].

Проте, якщо враховувати проблематику гібридних війн, потрібно відмітити, що це явище не спонтанне, а заздалегідь ретельно підготовлене, реалізуючи при цьому, фундамент, необхідний для того, щоб проводити такий вид конфлікту. Наведене обумовлюється тим, що значна частина задач, які покладено на місцеве населення території (яку в планах захопити), аби створити терористичні банди-формування, які будуть виконувати «брудну» військову роботу, відводячи усю увагу проблемності на себе. Подібний вид збройних конфліктів передбачає певні етапи (підготовчий; активний, заключний) [16. с. 52]. Наведені етапи теж дуже детально відображають сутнісні риси гібридної війни, тож пропонуємо зосередитись на них більш ґрунтовніше.

I. Підготовчий етап (триває до кількох років), на якому керівництво країни-агресора, активно залучаючи спецслужби, вживає необхідні заходи, аби сформувати ідеологічні, політичні та військові передумови для подальшої агресії [17, с. 156]. Такий процес відбувається через:

- зміцнення системи державної влади в країні. Йдеться про посилення контролю за усіма сферами життя, а також ідеологічну обробку свого населення, щоб об'єднати ідею націоналізму, протидію «зовнішньому ворогу»;

- ліквідацію державної влади країни, яка є об'єктом агресії. Відбувається шляхом підкупу вищих урядовців, політичних діячів, керівників силових відомств, тощо. Також просувають впливових агентів на керівні посади за державними органами влади;

- розпалювання протиборства за різноманітними політичними силами задля подальшої фіксації тотального контролю над ними. Подібне реалізовується через розкол населення, стимулюванням внутрішніх суперечностей, відображених політичним, міжнаціональним та міжрелігійним характером;

- дискредитування зовнішньої та внутрішньої політики країни-супротивника. Йдеться про нав'язування керівництву та населенню відповідних ідей через проведення активної інформаційної пропаганди, застосовуючи так званий спеціальний метод «зомбування» суспільства [17, с. 157].

II. Активний етап (зазвичай його тривалість до одного року), за яким здійснюється прихована агресія, з ціллю – реалізувати поставлені задачі [17, с. 157]. Для результативності окресленого передбачають такі кроки:

- в тій країні, яка є об'єктом агресії, формуються незаконні збройні структури, представлені місцевими антиурядовими силами, до яких входять (найманці, бойовики, тощо);

- провокують внутрішній конфлікт в країні, беручи за основу політичні та соціально-економічні складові, тим самим, вони переростають в масові виступи населення, акції протесту, сутички з силовиками, тощо. При такому «хаосі», зазвичай захоплюються важливі урядові будівлі;

- проводять широкомасштабні інформаційні кампанії, залучаючи підтримку антидержавних сил в країні, яка є об'єктом агресії, а також дискредитують дії її керівництва [17, с. 158].

III. Завершальний етап (необмеженої тривалості), передбачає проведення країною-агресором наступних дій:

- надає всебічну підтримку новій владі в країні, яка є об'єктом агресії;

- надає необхідну допомогу в частині проведення «референдумів», які спрямовані на обрання зовнішнього та внутрішнього курсу країни, яка є об'єктом агресії;

- легалізує на законодавчому рівні самопроголошені державні утворення в країні, яка є об'єктом агресії [17, с. 159].

Проаналізовані етапи підготовки та реалізацію військових дій не було б за можливо проводити без залучення засобів масової інформації (ЗМІ), які, на наш погляд, є базисним компонентом при веденні гібридних війн. Задача ЗМІ – висвітлювати та передавати спотворену у необхідному агресору вектору інформацію, аби виправдати суб'єктів злочинних дій, щоб в результаті переманити на свою сторону якомога більше прибічників країни, яка є об'єктом агресії.

Тож, роблячи проміжний висновок в контексті зазначеного, на нашу думку, до сутнісних рис гібридної війни слід відносити:

- при гібридних війнах максимально нехтуються норми міжнародного права;

- при гібридних війнах змінюються форми та методи військових фаз їх ведення;

- найсуттєвіша складова гібридної війни у вигляді інформаційного фронту значно модернізує форми та технології в такому процесі;

- при гібридних війнах відбувається повномасштабне залучення місцевого населення, формуючи з них відповідні угруповання, підрозділи та терористичні організації.

В цілому, гібридна війна, будучи суспільно-політичним явищем, відмічається нескінченним характером. Поруч з невинним розвитком технологій у світі, війна теж не стоїть на місці та прогресує, виходячи з потреб та реалій сьогоденної геополітичної ситуації. Гібридна війна є певним конструктом, яким пояснюється військово-політична та інформаційна агресії, що поєднує сучасні методи ведення війни, при яких не передбачається великих втрат серед населення.

Таким чином, завершуючи даний підрозділ кваліфікаційної роботи, констатуємо, що на сьогоднішній день не існує універсального підходу серед вчених, провідних фахівців та аналітиків щодо трактування гібридної війни. Здійснивши аналіз різних підходів та взявши їх за основу, нами було сформульовано власне визначення гібридної війни.

Для більш повного розкриття гібридної війни було також виокремлено її сутнісні риси.

1.2. Сучасні воєнно-політичні конфлікти гібридного типу: форми та специфічні ознаки

XXI століття ознаменувалось появою воєнно-політичних конфліктів гібридного типу, які дещо відрізняються від класичної форми ведення війни. У зв'язку з цим, в даному підрозділі кваліфікаційної роботи пропонуємо зосередити свою увагу на цьому питанні, розглянувши його з врахуванням форм та специфічних ознак, які належать таким конфліктам.

Насамперед, слід вказати, що по традиції виділяють чотири покоління воєнно-політичних конфліктів [18, с. 89]. До перших трьох звертатись не вбачаємо за потрібне, оскільки вони характеризують доіндустріальну епоху, а от четверте покоління потребує детального огляду.

З кінця XX ст., до пріоритетного об'єкту наукового дослідження було приставлено війни нового покоління (4 GW). В основі цих воєнно-політичних конфліктів лежить використання проривних технічних іновацій (лазери, дистанційно керовані пристрої, аерокосмічна розвідка, кіберзброя, тощо). Війни 4 GW як сучасні війни, передбачають певну тривалість, використання методів терористичного спрямування та які зосереджують увагу на цивільне населення [19, с. 432].

Деякі вчені характеризують четверте покоління воєнно-політичних конфліктів наступним чином:

1) їх ціль не фізично знищити противника, а досягти внутрішній колапс, зруйнувавши усю державну систему шляхом атаки на соціальну та політичну складові. Як приклад, відбувається руйнація культурного осередку та інфраструктури, порушується управління, втрачається довіра до національних та військово-політичних лідерів, тощо;

2) невід'ємним атрибутом цих війн є використання новітніх технологій, перш за все, мова йде про інформаційно-комунікативні (соціальні мережі – facebook/instagram, тощо), аби залучати та втягувати у конфлікт ангажовані соціальні групи, спільноти, здійснювати «кібератаки» патріотично налаштованими хакерами, а також вести витончену психологічну боротьбу через маніпулятивні ЗМІ;

3) в цих війнах змінюються форми і способи ведення збройних дій. Так, постулюється принцип «перемога без управління». Масштаб, інтенсивність та темп операцій настільки суттєвий, що над ним фактично неможливо здійснювати контроль в межах класичного управління, а відтак, такі операції, зазвичай, проходять у «сфері хаосу»;

4) різко підвищується значення маневреності в сучасному прояві воєнних дій, тобто в нових умовах створюється зручна та велика мішень для ураження за рахунок потужних високоточних вогневих засобів. Критично важливим є й інформаційний ресурс, який стає запорукою успішності, аби досягти ціль операції [20, с. 263-264].

Як бачимо, сучасні воєнно-політичні конфлікти гібридного типу, представлені четвертим поколінням (4 GW) не передбачають досягнення перемоги через класичний розгром збройних сил противника, в результаті чого – знищується воєнно-економічний потенціал. Навпаки, в таких війнах провідним елементом виступає вплив на свідомість та волю суспільства, яке залучається в конфлікт. Характерним є те, що руйнується політична воля, використовуються усі можливості та засоби впливу, щоб кардинально змінити політичне становище противника.

Отже, сучасні воєнно-політичні конфлікти гібридного типу, з-поміж воєнного протистояння, передбачають застосування відповідного інструментарію, представлений інформаційно-психологічним, соціально-економічним, дипломатичним та суспільно-політичним впливом.

Продовжуючи розгляд, слід відмітити, що четверте покоління воєнно-політичних конфліктів гібридного типу має певні форми, перелік яких непогано представлено монографією [19, с. 440]. Авторами цієї монографії вказувалось на тому, що основними формами війн 4 GW є прикладні теорії, зокрема:

– теорія мережевої війни, яку розробило і прийняло військове керівництво США. Дана теорія кардинально відрізняється від традиційного осмислення війни, бо допускає змогу організувати цілу мережу конфліктів та здійснювати різноманітні підривні дії в усьому світі. Її реалізація передбачає чотири області: фізичну, інформаційну, когнітивну та соціальну. Ціль мережевої війни – встановити контроль за усіма учасниками конфлікту [21, с. 72];

– теорія мережево-центричної війни орієнтується на те, щоб підвищити бойові можливості формувань в сучасних воєнних конфліктах за допомогою досягнення інформаційної переваги, при якій учасники бойових дій об'єднуються за єдиною мережею (всі сили

інтегруються в єдиному інформаційному просторі, як наслідок – збільшується дієвість залучення бойових засобів) [22, с. 43];

– теорія неконвенційної війни є антиподом звичайної, тобто, вона проводиться із залученням зброї масового знищення (ядерна, хімічна, біологічна, тощо) [19, с. 25]. В сучасному вигляді подібні війни не передбачають застосування такої зброї, перший та останній раз її використовували в період Другої світової війни;

– теорія іррегулярної війни відмічається тим, що суб'єкти конфлікту – це різні недержавні «актори» (сепаратистські рухи, опозиційні сили, терористичні рухи, тощо). Як правило, дії таких суб'єктів є асиметричними та передбачають громадську війну, партизанську або повстанську війну, терористичні акти, тощо [19, с. 26].

Окремо слід вказати, що характерною особливістю сучасних воєнно-політичних конфліктів є використання низки впливових методів невоєнного типу (економічні, інформаційні, екологічні, соціальні, політичні). Тобто, мова йде про вже проаналізовану гібридну війну як ще одну форму таких конфліктів. В контексті даного підрозділу, вбачаємо за правильне вказати лише про те, що з метою здійснювати прогноз спрямування воєнних конфліктів майбутнього, ще у 2009 році НАТО надала документ під назвою «Multiple Futures Project – Navigating Towards 2030» («Проект визначення множини варіацій майбутнього – навігація у 2030 рік») [23], в якому відобразились теоретичні прогнози стосовно характеру воєнних конфліктів, які варто очікувати. Так, один з векторів розвитку НАТО передбачав адаптацію до нового характеру загроз гібридного типу. Суть таких загроз характеризувалась тим, що можливий «гібридний противник» буде уникати пряме зштовхування з силами НАТО. Між тим, у документі зроблено акцент на тому, що «гібридний супротивник» не буде додержуватись міжнародного права війни, а саме: цивільні особи будуть використовуватись як «живий

щит», за допомогою яких роз'єднуються сторони збройного конфлікту, що протистоять одне одному [23].

У зв'язку з наведеним та враховуючи, що сучасні воєнно-політичні конфлікти відмічаються специфікою відношення до реальності, яка суттєво відрізняється від загальноприйнятої парадигми війни, слухним є твердження Б. Парахонського, який відмічав: «нинішні війни називають гібридними, оскільки в них поєднуються засоби жорсткої і м'якої сили, військової та інформаційної. У сучасних війнах відбувається зміщення центру тяжіння з фізичного силового складника, який переважає у традиційних війнах, на ментальний та інформаційний. Сучасна війна – це війна у мізках і за мізки. Це війна за когнітивний та комунікативний контроль, за владу над свідомістю людей, їхніми емоціями, мисленням, розумом і, відповідно, над їхньою поведінкою» [13, с. 60].

Отже, гібридна війна як соціально-політичне явище, наділена характерними ознаками сучасного воєнно-політичного конфлікту. Йдеться, насамперед, про те, що вона як політична суперечність, в процесі якої розв'язуються протиріччя різного спрямування (економічні, територіальні, національні, ідеологічні і т.д), а їх вирішення відбувається не лише збройним протистоянням, а і використанням низки засобів невоєнного типу (про які неодноразово доводилось наголошувати).

Наведене вище дає можливість зазначити, що під воєнно-політичним конфліктом гібридного типу можливо розуміти протиборство суб'єктів політики як в межах своєї держави, так на міжнародній арені, яке спрямовується на те, щоб досягти власні політичні інтереси із застосуванням різноманітних засобів та способів впливу за політичною, воєнною, соціальною, інформаційною та іншими сферами життя.

З метою продовження аналізу проблематики сучасних воєнно-політичних конфліктів гібридного типу, пропонуємо перейти до іншої

складової підрозділу – специфічних ознак, основними з яких виділяють наступні:

- комплексно застосовуються воєнні та невоєнні засоби, форми і методи впливу за усіма етапами розвитку воєнно-політичного конфлікту, які розповсюджуються на прямий конфлікт;

- використовуються сучасні інформаційні комп'ютерні технології, аби дезорганізувати систему військово-цивільного управління супротивника;

- застосовуються автоматизовані комплекси та системи ведення бойових дій (розвідувально-ударні, інформаційно-бойові), а бойові системи зі штучним інтелектом представляють собою фундаментальний засіб збройного протистояння;

- зростає ймовірність застосування зброї, базуючись новітніми фізичними принципами, так званої «зброї гуманної дії» (зброя, що не становить загрози для людини, проте виводить із ладу техніку, комунікації, мережі, тощо);

- пріоритет в таких війнах відводиться ураженню об'єктів критичної інфраструктури, а не військових ланок (ліквідація електростанцій, ліній зв'язку, транспорту, складових фінансової системи, тощо);

- притаманність терористичного характеру, тобто терористичні атаки є основним видом збройного протистояння. При цьому, об'єктами цих дій в переважній більшості є цивільне населення, громадські та культурні структури, тощо. Наслідками можуть бути (міграційні процеси, при яких зростають біженці, внутрішньо переміщені особи; падіння економіки, в результаті – знижується рівень життя населення; формується атмосфера паніки та незахищеності, тим самим, відбувається розгул бандитизму та мародерства) [18, с. 305-307].

Як висновок, необхідно відмітити основні постулати, сформовані в процесі висвітлення даного підрозділу. Все частіше в сучасних умовах

ми можемо спостерігати як суб'єктами міжнародної політики аргументом для відстоювання власних політичних інтересів використовується симбіоз, який поєднує військові та невійськові інструменти впливу, тим самим, переформатовуючи політичний конфлікт на воєнно-політичний конфлікт гібридного типу.

Під воєнно-політичним конфліктом гібридного типу можливо розуміти протиборство суб'єктів політики як в межах своєї держави, так на міжнародній арені, яке спрямовується на те, щоб досягти власні політичні інтереси із застосуванням різноманітних засобів та способів впливу за політичною, воєнною, соціальною, інформаційною та іншими сферами життя.

РОЗДІЛ 2

ПРОЯВ КОНФЛІКТІВ ГІБРИДНОГО ТИПУ НА ПРИКЛАДІ КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ ТА ЄВРОПИ: МЕХАНІЗМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ

2.1. Особливості Південно-осетинського та Абхазького конфліктів

В першу чергу, відмітимо, що окреслений розділ кваліфікаційної роботи присвячується відповідним конфліктам гібридного типу як таким, що потребують окремого аналізу, оскільки вони заклали історичне підґрунтя, яке не забувається. Додамо, що подібних конфліктів за усю історію відбувалось досить багато, але, враховуючи обмежені об'єми дослідження, приділимо уваги тим, що на нашу думку, є більш ніж значимими.

Кінець 80-х, початок 90-х років ХХ ст. на території Північного Кавказу характеризується початком інтенсивного грузинсько-абхазько-осетинського конфлікту, який в результаті закінчився відкритою російсько-грузинською війною, яка призвела до окупації збройними силами Росії територій незалежної держави. По суті, останні 28 років ми є свідками безрезультатного пошуку «адекватних» механізмів врегулювання даного північнокавказького конфлікту.

Тож, сучасна історія цього конфлікту датується 1989 роком, коли приймається рішення радою народних депутатів (РНД) Південно-осетинської автономної області Грузинської РСР стосовно її перетворення на республіку, яка має автономний статус. Вже в наступному році РНД проголошує Південно-осетинську Радянську Демократичну Республіку, яка у 1991 році перейменовується на Республіку Південна Осетія [24, с. 104].

По схожому сценарію розвертались події на території Абхазії, де в 1990 році парламент приймає Декларацію про державний суверенітет Абхазької РСР. Даним рішенням Абхазія фактично проголошується як суверенна соціалістична держава, якій належить вся повнота влади в межах її території. Вже у 1992 році Верховна Рада Республіки відновлює дію Конституції Абхазької Радянської Республіки (редакції 1925 року), відповідно до положень якої, Абхазія – це суверенна та незалежна держава [24, с. 105].

Результатом наведених законодавчих дій, центральною владою Грузинської Радянської Соціалістичної Республіки приймається рішення щодо силового застосування задля відновлення контролю над окресленим регіоном, у зв'язку з чим, конфлікт з фази «законодавчого протиборства» переростає в активну фазу «відкрите збройне протиборство» [25, с. 136].

Говорячи про активну фазу перебігу подій грузинсько-абхазько-осетинського конфлікту, вкажемо, що на протязі 1990-1992 років міжетнічні сутички переростають у збройне протистояння. В цей же час, Москва втручається у конфлікт, займаючи сторону сепаратистських регіонів, надаючи їм підтримку військового та фінансового характеру. Кульмінаційний момент таких «баталій» передбачив підписання 24 серпня 1992 року у Дагомисі Угоди стосовно принципів врегулювання конфлікту [25, с. 137].

Що ж до території Абхазії, то там бойові сутички продовжувались до 1993 року, після того, як Тбілісі потерпіла поразки, тим самим, у 1994 році підписується базовий Договір про припинення вогню. Того ж року на території Абхазії СНД розміщує миротворчі сили, до яких в переважній більшості входили російські війська [25, с. 138].

Акцентуючи увагу на основоположні положення наведених вище Угоди/Договору, відмітимо, що з позитивного після їх підписання було те, що завдяки ним вдалося припинити активну фазу військових

сутичок, стабілізувавши ситуацію в конфліктних зонах та реалізувавши належні умови, щоб повернути біженців. З негативного можна вбачати те, що по факту не розроблялось ніяких подальших механізмів, які б остаточно вирішили цей конфлікт, а не просто призупинили сутички.

Тож, на кінець 1994 року Грузією фактично в повному об'ємі втрачається контроль над територіями Абхазії та Південної Осетії. Після цього, цей конфлікт поступово переростав у фазу затяжного «замороженого» протиборства, за яким, з однією сторони – ці регіони поступово входили під тотальний контроль Росії, а з іншої – їх повним ігноруванням на міжнародній арені. Тобто, незалежність окреслених регіонів визнавалась тільки Росією та деякими іншими країнами [26, с. 49].

Надалі, з кожним роком залежність Абхазії від Росії тільки зростала. Аргументується це тим, що Москвою гарантувалась безпека цій самопроголошеній республіці (дотується бюджет; відкривається російський ринок для товарів від Абхазії). Проте, поступово Абхазія інкорпоровалась до складу Росії [27, с. 41]. Здійснивши власний аналіз, додамо, що на сьогоднішній день приблизно 80 % жителів даної республіки володіють російським громадянством. Абхазька мова практично зникла, а на її зміну прийшла російська. Серед іншого, формування Вищого командного складу армії та органів безпеки відбувається за рахунок російських військових спецслужб.

З метою продовження, зазначимо, що така фаза «замороженості» тривала до 2008 року (до того як почалась «п'ятиденна» війна між Грузією і Росією). Саме тоді, на нашу думку, конфлікт із внутрішньорегіональним «відтінком» модернізувався на рівень геополітичного протистояння.

Російсько-грузинська війна підтвердила, що Росія матеріалізувала власну доктрину стосовно того, щоб повернути статус одного із світових лідерів. Росія у військовому плані довела свою перевагу над Грузією

[28]. В контексті наведеного, як стверджував О. Бебешко: «російську агресію проти Грузії не слід розглядати як якийсь ізольований інцидент, оскільки російське керівництво взагалі не сприймає пострадянську реальність, а незалежні демократії, такі як Грузія і Україна, є для путінського режиму не просто історичними аномаліями, але ще і представляють пряму політичну загрозу» [29, с. 88].

Сучасні геополітичні концепції Росії базуються двома базовими принципами, які сформували засновники культурно-геополітичного руху євразійства. Перший принцип характеризував, що держава є державою тільки тоді, коли вона здатна дієво відповідати на виклики, що ставляться її географічним положенням. Другий принцип засвідчував, що Росія – живий організм, який згідно своєї наднаціональної сутності прагне постійно розширюватися [30].

Повертаючись до основного питання, зазначимо, що в розглядуваному конфлікті Росія використовує не тільки військову силу, але й активно займається проведенням тактики по веденню «гібридної» інформаційної війни, як у межах зони конфлікту, так і поза нього. В цьому аспекті конфлікт Південної Осетії яскраво продемонстрував, що інформаційна війна має можливість не просто здійснювати тактичну функцію в частині «зброї підтримки», а має змогу трансформуватися у засоби стратегічного характеру, які мають прямий вплив на розстановку міжнародних політичних розкладів [28].

Ціль Росії – за рахунок результативних дій в локальних конфліктах закріпити своє глобальне лідерство. Росія, визнавши незалежність Південної Осетії та Абхазії хоче в довгостроковій перспективі стати гарантом свого впливу, створивши так звану «зону привілейованих інтересів» за периметром своїх кордонів, щоб визнати своє право на втручання у внутрішні справи держав, що є суверенними. По суті, подібна поведінка Росії була викликом для США та ЄС, які в свою чергу, зайняли позицію сторони, яка в очікуванні, тим самим,

демонструючи слабкість в протистоянні з Росією. Відтак, існує потреба в більш ефективніших кроках зі сторони Заходу та, між іншим, здійснити перегляд структурного та функціонального навантаження міжнародних організацій і міжнародно-правових норм, покликаних забезпечувати дієве функціонування механізмів міжнародної системи. В противному випадку, якщо не реалізувати ці положення, то найближчим часом навряд чи відбуватимуться значні зміни за процесом врегулювання грузинсько-російського конфлікту з метою подальшого відновлення суверенітету та територіальної цілісності Грузії [28].

На нашу думку, конфлікт буде продовжувати тривати в стані «замороженого» протистояння, а сторони, які безпосередньо залучаються до даного процесу, відпрацьовуватимуть і додержуватимуться обраної ними тактики (стратегії) по веденню протистояння. Скажімо, ЄС і США будуть наполягати на тому, щоб продовжувати пошуки мирного врегулювання конфлікту, а Росія ще більше посилюватиме свої позиції за територією самопроголошених республік. Щодо Грузії як сторони, яка є найбільш заінтересованою стороною у якомога швидшому розв'язанні даного конфлікту, на наш погляд, тут можливо обмалювати три сценарії по подальшому розвитку подій:

1) найменш імовірний сценарій, при якому Грузія визнає незалежність Абхазії та Південної Осетії, а це, власне кажучи, буде означати, що вона добровільно відмовилась від своїх законних територій, як наслідок – викличе прецедент для усієї системи міжнародних відносин;

2) інший сценарій передбачає, що Грузія вирішить цю проблему, шляхом застосування воєнної сили проти Південної Осетії, що теж малоімовірно, тому що це б надало Грузії не вигідні політичні умови (не гарантуючи, при цьому, єдиної підтримки зі сторони провідних держав-членів ЄС та США). Малоімовірність такого сценарію можна

аргументувати і тим, що керівництво Грузії саме чітко усвідомлює, якщо буде здійснено прояв воєнних дій в сторону Абхазії чи Південної Осетії, то ним доведеться мати справу не з їх владою, а з владою Росії;

3) останній та найбільш ймовірний, а ще найвигідніший сценарій для Грузії на сьогоднішній день – це внутрішньодержавні перетворення, які передбачають реалізацію значного масиву дій та заходів, базисом яких є закладений процес по економічному та демократичному розвитку держави, враховуючи залучення активної підтримки ЄС та США.

Додамо, що провідні держави-члени ЄС та США мають усвідомити факт того, що без вирішення та при зростанні внутрішніх та зовнішніх конфліктів, в подальшому негативно відбиватиметься на світовій системі безпеки. Відтак, загрози, які стоять перед національною та міжнародною безпекою – потребують створення дієвих механізмів врегулювання конфліктів, що межують зовнішньою політикою держав.

З викладеного вище, констатуємо, що конфлікт в Грузії багато років становив загрозу миру, значно дестабілізуючи кавказький регіон.

Підсумовуючи, зробимо наступний висновок. Здійснивши історичний аналіз Південно-осетинського та Абхазького конфліктів, можна з впевненістю сказати, що з однієї сторони, їх виникнення обумовлено досить складною етнополітичною ситуацією, яка сформувалась історично, а з іншої – відмічається штучний характер таких конфліктів. Адже, аналізуючи історичні аспекти та особливості появи таких конфліктів, прослідковано, що вони спровоковані політикою Росії, базисом якої є процес, супроводжуваний з-поміж використання військових дій ще й веденням «гібридної» інформаційної війни.

2.2. Вірмено-азербайджанський збройний конфлікт щодо встановлення статусу Нагірно-Карабахського регіону

Даний підрозділ дослідження присвячено вірмено-азербайджанському збройному конфлікту, який був ареною серйозного етнополітичного протиборства в межах території Південного Кавказу, викликаний встановленням статусу та територіальними претензіями щодо Нагірно-Карабахського регіону.

Як і в розглянутому нами за попереднім підрозділом збройного конфлікту, цей також характеризується складною історією та не менш складними причинами виникнення.

Нагірно-карабахський конфлікт – це фактично перше міжнаціональне та етнотериторіальне зіткнення в пострадянському просторі перед тим, як «повалено» тоталітарну систему. Адже вірменські партійні керівники і не подумали б здійснювати агресивні провокації, якщо б у них не було дозволу Москви (сьогодні дане твердження є беззаперечним та доведеним). Відтак, в 1988 році вірменська сторона починає відкриті вимоги стосовно того, щоб приєднати Нагірно-Карабахську автономну область Азербайджанської РСР до Вірменської РСР [31, с. 17]. Як наслідок – 1989 року Верховна Рада Вірменської РСР приймає постанову «Про об'єднання Вірменської РСР та Нагірного Карабаху», а в 1990 році – Декларацію про державний суверенітет Вірменії. Відповідно до цього документу, не дивлячись на ігнорування норм міжнародного права, Вірменією оголошено про те, що Нагірно-Карабахський регіон Азербайджанської Республіки – це невід'ємна складова Вірменської Республіки [31, с. 18].

Продовжуючи, зазначимо, що могутча етнічна мобілізація та швидка ескалація конфлікту в Нагірному Карабасі обумовлена духовним фактором, складовими елементами якого були глибокі релігійні та культурно-цивілізаційні непорозуміння між етносом Азербайджану та

Вірменії. Разом з тим, непорозуміння посилювались ще релігійним світоглядом ісламу та християнства. Тож, ірраціональне відчуття загрози втратити свою самоцінність, а також сприйняття небезпеки – посилили агресивні позиції обох сторін, прояв яких характеризувався радикальними засобами (убивства, насилля) [32, с. 73].

Активна фаза воєнних сутичок між Вірменією та Азербайджаном завершена у середині 1994 року. Цьому послугувало підписання у 1994 році протоколу, одне із положень якого стосувалося припинення вогню. По суті, з того моменту конфлікт перейшов до стадії «замороженого» протиборства [32, с. 73].

Говорячи про наступну етапність розвитку подій, аби не виходити за межі дослідження, на нашу думку, потрібно лише вказати про те, що даний конфлікт продовжувався до 29 вересня 2020 року, коли відбувалася так звана «друга карабаська війна» (з 27 вересня 2020 року).

З метою продовження основного питання, наголосимо, що з початком 1993 року Рада Безпека ООН прийняла чотири достатньо важливих резолюції, які стосувалися нагірно-карабахського конфлікту, зокрема:

1) «Резолюція Ради Безпеки ООН № 822», затверджена 30 квітня 1993 року. Її положення вказували таке: «стабільність та безпека регіону під загрозою». З-поміж іншого, в ній закріплено стурбованість про зростаючий потік біженців та примусово переселених ООН. Рада Безпеки ООН закликала припинити вогонь через призупинення окупації та воєнних дій [33, с. 13];

2) «Резолюція Ради Безпеки ООН № 853», затверджена 29 липня 1993 року, положення якої передбачили вивід військ з окремих окупованих районів Азербайджанської Республіки [33, с. 14];

3) «Резолюція Ради Безпеки ООН № 874», затверджена 16 серпня 1993 року, за якою було підготовлено оновлений графік заходів

невідкладного характеру, аби досягти компромісу по врегулюванню даного конфлікту [33, с. 15];

4) Остання «Резолюція Ради Безпеки ООН № 884», затверджена в листопаді 1993 року, за якою висловлювалась стурбованість стосовно погіршення відносин між воюючими країнами [33, с. 16].

Проте, не дивлячись на низку заяв, окреслені резолюції та інші дії, направлені на врегулювання конфлікту, він все одно продовжувався, будучи в «замороженому» стані, тим не менш, це позначалось на безпековій ситуації за усім Кавказьким регіоном.

На нашу думку, проблема криється в тому, що (як нами вже наголошувалось), даний конфлікт з початку його зародження набув геополітичних «відтінків» та в результаті став ареною геополітичного протиборства, саме тому, його розв'язання по факту залежить від інших країн, що мають свої позиції, інтереси та відношення до нього.

Проблема полягає в іншому. Як вже згадувалось, цей конфлікт від самого початку набув геополітичних контурів, ставши ареною геополітичного протистояння, тому відповідно і вирішення його переважно залежить від позицій, інтересів та ставлення до нього інших країн. Пропонуємо охарактеризувати дане питання детальніше.

Попередньо відмітимо, що в Карабахському конфлікті завжди фігурували треті сторони. Ще за часів СРСР, до початку конфлікту, інтерес мала Москва, яка стверджувала на тому, що Карабах є негативним наслідком періоду перебудови. Згодом, це вже були інтереси керівництва Росії, яке хотіло тримати під своїм контролем як Вірменію, так Азербайджан, допомагаючи їм озброєнням. Згодом, як розпався СРСР, інтерес проявляв як Захід, так і Росія [34, с. 58]. Тож, бачимо, що зовнішній вплив був явним.

В контексті наведеного, проаналізуємо мотиви та цілі як учасників конфлікту, так і інших сторін, які його стосувались.

Позиція Республіки Азербайджан є очевидною, яка, власне кажучи, не змінювалась на протязі усього конфлікту. Баку (столиця) наголошувало, що конфлікт має вирішуватися в межах суверенітету, додержуючись територіальної цілісності країни. Тобто, Азербайджан виступав за мирне вирішення нагірно-карабахського конфлікту. В той же час, не будемо забувати, що Азербайджан на початку 90-х років і сьогоднішній – по суті різні країни. Протягом останніх 20 років, країна значно трансформована, перш за все, про таке свідчить зростання її військових та економічних ресурсів. Тож, хоч і керівництво Баку за додержання мирного плану по вирішенню конфлікту, але не списує з рахунків можливість силового сценарію. Сам президент Азербайджану Ільхам Алієв з цього приводу казав наступне: «перемовини не можуть бути нескінченними, азербайджанці прихильники дипломатичних способів врегулювання конфлікту. Міжнародне співтовариство повинно поважати свої рішення і без врегулювання вірмено-азербайджанського, нагірно-карабахського конфлікту в регіоні не може бути вирішена жодна проблема. Тому, ми не виключаємо і військового способу вирішення проблеми, якщо можливості мирного вирішення будуть вичерпаними» [35, с. 426].

Що стосується позиції Вірменії, то тут може скластись цілком сприятливе враження. З однієї сторони, Вірменія може залучитись російською підтримкою у разі активних воєнних дій, а з іншої – її залежність від Росії в даному конфлікті перетворює її на об'єкт геополітичної гри, а не ключового суб'єкта [35, с. 427]. На нашу думку, Вірменія – це заручник нагірно-карабахської проблеми, тому що її подальша внутрішня та зовнішня політика повністю залежить від того, як вирішуватиметься даний конфлікт.

Говорячи про позицію Росії, можемо стверджувати, що вона є практично ідентичною з тією, яка була в розглянутому нами конфлікті у попередньому підрозділі. Нагадаємо, що для Росії територія

пострадянського простору становить інтерес як зона для власних геополітичних цілей.

Іншими країнами, які також впливають на долю нагірно-карабахського конфлікту – представлено Туреччину та Іран.

Туреччиною Південний Кавказ позиціонується як ключовий вектор своєї геостратегії. Враховуючи наявність кордонів з Грузією та Вірменією, Туреччина має певний вплив на геополітичну та гео економічну ситуацію. Вона є зацікавленою у тому, щоб всебічно підтримувати Азербайджан, аби обмежити вплив Ірану та Росії в цьому регіоні [35, с. 428].

Позиція Ірану має вагомe значення у вирішенні цього питання, адже на території цієї держави більша частина населення представлена азербайджанськими тюрками. Позиція Ірану дещо подібна до російської, але тільки в контексті офіційних заяв. Загалом, для Ірану не вигідно, щоб Азербайджан та Туреччина зближувались, тому що регіональна значимість обох держав більш ніж очевидна [31, с. 18].

Позиції США та ЄС за розглядом конфліктом, на нашу думку, є значно слабкішими, аніж враховані вище. Ще при керівництві Д. Трампа, може скластись враження, що Південний Кавказ не особливо цікавить США. За своєю зовнішньополітичною діяльністю, США в більшій мірі робить акцент на питання, що пов'язані з Китаєм [35, с. 430].

Заслуговує окремої уваги позиція України. В умовах сьогодення Україна як держава по нагірно-карабахському конфлікту заявляла, що його необхідно якомога швидше врегулювати, базуючись загальновизнаними нормами та принципами міжнародного права в частині поваги суверенітету, територіальної цілісності, тощо. В тому числі, підкреслювалась необхідність виконувати відповідні резолюції Ради Безпеки ООН. Україна вважає позицію Азербайджану справедливою, активно підтримуючи ініціативу керівництва Баку

стосовно його вирішення [36, с. 171]. На нашу думку, враховуючи те, що наша країна наразі сама знаходиться у військовому конфлікті з Російською Федерацією, тож, подібного роду заяви, як нам вважається, мають скоріше декларативний характер, без наявності реальних важелів впливу.

Насамкінець, слід вказати, що на сьогоднішній день досить проблематичним встановити, чим може закінчитись триваюче збройне протиборство щодо Нагірного Карабаху, перебуваючи наразі в «замороженому» стані. Здійснивши власний аналіз, ми побачили, що більша частина аналітиків та військових експертів переконані у тому, що ключові фігуранти даного конфлікту не зацікавлені, аби перетворювати його на широкомасштабну військову баталію. Хоча, не будемо забувати, що задній план цього протиборства видніється Москвою як головного учасника цієї війни, оскільки вона є тим «ляльководом у театрі», використовуючи конфлікт як інструмент реалізації власних геополітичних проєктів. До сказаного, слушним є твердження політичного аналітика Є. Жеребицького: «Історія 27-літніх спроб врегулювання цієї абсурдної і безнадійної бійні свідчить про те, що мирне закінчення Карабахської війни стає дедалі примарнішою перспективою» [37, с. 58].

На підставі вищевикладеного, слід зазначити про те, що аналіз Вірмено-азербайджанського збройного конфлікту щодо встановлення статусу Нагірно-Карабахського регіону дав розуміння того, що даний конфлікт окрім важкої зовнішньополітичної ситуації відмічається ще достатньо складним процесом внутрішньої ситуації, характерної для цього регіону. Її прояв має «гібридну» складову, спрямування якої містить: 1) серйозні етнічні та релігійні відмінності між вірменською та азербайджанською сторонами (які не вщухали два десятиріччя); 2) інтерес Росії як ключового арбітра, який менш за все зацікавлений у

тому, щоб даний конфлікт вирішувався мирно та в правовому полі, аби продовжувати закріплювати та зміцнювати свої позиції за цим регіоном.

2.3. Кіпрський конфлікт в умовах геополітичної боротьби

Після розпаду СРСР, коли стрімко зросла етнічна напруженість на Близькому Сході та у Європі, проблематика етнічних конфліктів стала предметом дослідження великої кількості аналітиків [38]. Яскравим прикладом подібного етнічного протистояння, яке в результаті переросло у відкриту збройну війну є протиборство між грецькою та турецькою общинами Кіпру, що в подальшому викликало складні геополітичні суперечності та негативно позначилось на безпековій ситуації в межах Середземноморського регіону. Тож, у зв'язку з наведеним, вбачається за необхідне висвітлити кіпрський конфлікт в умовах геополітичної боротьби з прив'язкою до «гібридної» складової.

Розпочинаючи, підтримаємо думку І. Пономарьової, яка переконливо доводила: «складна структура суперечностей на Кіпрі на сучасному етапі сполучає елементи антиколоніального національно-визвольного руху, міжетнічного конфлікту, міждержавного-двостороннього та багатостороннього протистояння, а також риси комплексної проблеми за участі нерегіональних та багатосторонніх акторів. Суттєвий вплив на історію кіпрського питання здійснила холодна війна, а також внутрішньополітичні особливості, які визначили вектор поведінки кожного з основних суб'єктів конфлікту. Після краху біполярної системи, розширення Європейського Союзу, членство Кіпру в ньому та початок переговорів про вступ Туреччини, може внести в ситуацію нові імперативи» [39, с. 279].

Збройний етнополітичний конфлікт, розпочатий в 60-х роках ХХ ст., фактично сформував на території Кіпру два окремих державних утворення (південне та північне). Складність ситуації в тому, що

міжнародною спільнотою визнається лише Республіка Кіпр, а Турецька Республіка Північного Кіпру вбачається як така, що окупована турецькими військами. В контексті наведеного, слід відмітити той факт, що територія Кіпру розміщує миротворчий контингент під егідою ООН, яким де-факто розділяється північна та південна частини острова за буферною зоною, яка перебуває під регулярним міжнародним контролем [40, с. 119].

Попри конкретні дії міжнародної спільноти, усі спроби та намагання розв'язати кіпрський конфлікт – не принесли результатів. Безумовно, що ускладнюється даний процес і тим фактом, що в цьому конфлікті фігурують країни, які включені до складу Північноатлантичного альянсу та прагнуть досягти максимально позитивного результату, при цьому, забезпечивши свої власні інтереси (мова йде про Туреччину та Грецію).

Продовжуючи, зробимо акцент на два часових проміжки, які були близькими у вирішенні конфлікту, а саме 2004 та 2017 роки.

Зауважимо, що 2004 рік визначають як період, при якому здійснювалась найамбітніша спроба вирішити кіпрський конфлікт. В той час якраз розширювався ЄС і були великі надії, що до його складу приєднається об'єднаний Кіпр. Момент вважався ідеальним і тому, що в той час прем'єр Туреччини почав проводити політику, налаштовану на проєвропейський вектор. Серед іншого, відбувалось відчутне потепління стосунків між Туреччиною та Грецією [41].

Окрім цього, саме в 2004 році тодішнім Генеральним секретарем ООН розроблено та запропоновано план по возз'єднанню Кіпру [42]. Фундаментальною основою цього плану закладено швейцарську модель адміністративного поділу, мета якої – створити держави, які будуть мати рівноправні національні компоненти та єдиний Уряд, представлений грецькою і турецькою національними групами. Кіпр мав стати членом ЄС, тим самим, підтримував би на рівні обох національних груп теплі

взаємовідносини. Як передбачав план ООН, Кіпр буде демілітаризованою державою, яка не зможе здійснювати покупку зброї з-за кордону. На острові розміщуватиметься спостерігач ООН, який стежитиме за додержанням угод. Між тим, Туреччина і Греція мають вивести з острова свої війська. Планом також вказувалось про формування спеціальної комісії по примиренню [42].

Поверхнево оглянувши план та здійснивши власний аналіз, прослідковано, що зі сторони низки вчених, план мав би покласти кінець міжетнічній ворожнечі, відкривши для обох країн острова шляхи до воз'єднання, покращення відносин та в результаті – вступ до ЄС. Вбачалося, що цей план мають схвалити та проголосувати на всенародному референдумі. Здавалося б, після десятків років непорозумінь, конфліктів, врешті-решт пануватиме мир, реалізація якого залежить від одного вирішального кроку. Однак, якою б не була парадоксальною ситуація, більшістю голосів греків-кіпріотів референдум не схвалено. Тож, ось такий період 2004 року, який демонстрував позитивну ноту, а згодом все зійшло нанівець.

З метою продовження, зазначимо, що велика надія на те, щоб воз'єднати Кіпр та остаточно налагодити двосторонній діалог, покладалася на Женевські переговори від 9 січня 2017 року. Не дивлячись на те, що грецька та турецька сторони досить оптимістично підійшли до перемовин щодо об'єднання Кіпру, проте, відчутний та бажаний результат так і не досягнуто.

В контексті наведеного, на нашу думку, не завадило б виділити основні «бар'єри», які перешкоджали остаточно та безповоротно розв'язати кіпрський конфлікт:

- 1) суперечності внутрішнього характеру, які існували між представниками громад острова та залишені фактично без змін на протязі останніх десятиріч. До наведеного відносяться питання, що мають політичне та етнічне «забарвлення», а також проблеми щодо

повернення власності та переселенців. Нагадаємо, що при активній фазі конфлікту, обидві сторони здійснювали репресії та переслідування. Як результат – багато тисяч греків-кіпріотів та турків-кіпріотів вимушено залишили усе своє майно, зайнявши південну та північну частину острова;

2) проблемне питання стосовно побудови устрою майбутньої держави. Проблема, яка по сей день не вирішена, тим самим, унеможливорює процес, аби об'єднати дві громади острова. Йдеться про те, що греки прагнули створити об'єднаний Кіпр, маючий сильний централізований уряд, який матиме можливість здійснювати контроль усіх регіонів країни. Турки, навпроти, виступають за те, щоб держава була децентралізована, максимально розширивши повноваження для регіонів, як це видається за можливе [42].

Іншим, досить значимим моментом в частині впливу на процес врегулювання кіпрського конфлікту є зовнішній чинник, який продемонстровано країнами-гарантами щодо існування Кіпрської держави [42]. На сьогоднішній день абсолютно немає сумнівів в тому, що об'єднання відбудеться тільки в тому разі, коли країнами-гарантами буде підтримано кінцеве рішення. Деталізуємо цей момент ґрунтовніше.

Так, кіпрський конфлікт заклав підґрунтя каталізатора грецько-турецького протиборства, характеризуючи не тільки політичне або військово-стратегічне протистояння, але й протистояння цих держав, щоб розширити економічні сфери впливовості. В підсумку таке протистояння стало результатом складних двосторонніх відносин між цими країнами.

Взагалі кіпрське питання, як можемо побачити, створило немало проблем на шляху здобуття Туреччиною членства в ЄС та досить несприятливо відбилась на відносинах з більшою частиною країн Європи. Адже після того, як у 1974 році турецькими військами де-факто було окуповано північний район Кіпру, Греція протягом декількох

десяти років здійснювала блокування будь-яких інтеграційних ініціатив Анкари (столиця Туреччини). Ніяким чином не змінило ситуацію і те, що в 1999 році Греція все ж зняла вето щодо вступу Туреччини до ЄС, проте, як і після 1974, так і станом на 2020 рік – євроінтеграційні перспективи Туреччини, м'яко кажучи, примарні. Обґрунтувати це можна тим, що на сьогоднішній день є низка груп європейських держав, які принципово заявляють проти того, щоб Туреччина вступала до ЄС [43, с. 554]. Додаючи, можна відмітити те, що нещодавно турецьким лідером вже напряду заявлялось, що з кожним пройденим роком Туреччина як країна все менше проявляє бажання вступити до ЄС. Анкара прекрасно усвідомлює власну вагомість на політичній карті світу, тому, будучи ключовим геополітичним гравцем, Туреччина навряд чи дасть змогу серйозного поступлення щодо кіпрського питання навіть тоді, коли мова йде про ЄС [43, с. 455]. З нашого погляду може скластись враження, що наразі економічне, військове та політичне значення Кіпру є куди значимим, ніж перспектива європейської інтеграції.

Відштовхуючись від наведеного, на нашу думку, надзвичайно важливим є те, щоб існуючі фігуранти по обидві сторони (Греція та Туреччина) відкинули увесь зовнішній вплив, повністю акцентувавши увагу на внутрішню складову. Аналізуючи кіпрський конфлікт, нами вважається, що під час його розв'язання значний вплив матиме економічний фактор, який може слугувати базисом в процесі об'єднання Кіпру. Адже Кіпр має досить вигідне географічне положення та значні природні ресурси, а відтак, у разі їх дієвого використання – Кіпр можна оновити, створивши з нього, без перебільшення, найбільш успішну та розвинену державу Європи.

Підсумовуючи, зазначимо, що сьогодні однією з «найпікантніших» проблем сучасності, яка продовжує існувати за системою міжнародних відносин є нерегульоване питання щодо

кіпрського конфлікту, який з фази відкритого збройного протиборства переріс в конфлікт гібридного типу, що відмічається політичним та дипломатичним протистоянням в частині статусу та приналежності відповідних регіонів.

Здійснивши аналіз кіпрського конфлікту, з'ясовано, що йому як і конфліктам на територіях пострадянського простору притаманна не менш складна історична складова виникнення та подальшого розвитку. Більш того, йому теж характерні етнічні та релігійні конфронтації між Грецією та Туреччиною (як ворогуючими сторонами), а це, звісно надає ще більшого ускладнення в процесі вирішення даного конфлікту.

В той же час, в процесі свого розвитку, кіпрський конфлікт переріс з фактичного регіонального рівня на рівень геополітичного протистояння, перетворивши острів (Кіпр) на розмінну монету, за яку борються дві держави, аби розширити економічні та політичні важелі впливу.

РОЗДІЛ 3

УКРАЇНА В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ З РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ: СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ ТА ВИКЛИКИ

3.1. Збройна агресія Російської Федерації проти України

Висвітлюючи гібридну війну як предмет нашого дослідження, неможливо оминати увагою трагічний період для України – збройну агресію Російської Федерації (далі – РФ) проти України, яка є обов’язковим елементом для аналізу. Адже незаконно окупувавши РФ Крим та втрутившись у внутрішні справи нашої країни, зокрема через військову підтримку радикально налаштованих сепаратистських рухів в межах території Луганської та Донецької областей, активізувалась розвідувально-диверсійна діяльність та посилювався економічний і інформаційно-психологічний тиск на Україну, використовуючи політичні, соціальні та маніпулятивні технології деструктивного характеру з ціллю – дестабілізувати соціально-політичну обстановку. Наведене чітко вказує про те, що сучасний прояв збройної агресії РФ в Україні має характерні риси сучасного воєнно-політичного конфлікту гібридного типу (гібридна війна). Саме гібридна війна визначає специфічність дій РФ, яка, з поєднанням вже наведених дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів, стратегічно та послідовно намагається роботи усе, щоб примусити Україну «продовжувати дружні стосунки», тобто відмовитись від євроінтеграційного вектору нашого розвитку, залишивши за сферою інтересів північного сусіда, який хоче мати найвпливовіший статус в світовому центрі. В свою чергу, українське керівництво подібного роду бойові дії гібридного відтінку ідентифікувало в якості антитерористичної операції (АТО), згодом Операція об’єднаних сил (ООС), а світова спільнота, спостерігаючи за

розвитком подій в Україні, надавала підтримку дипломатичного та матеріального характеру.

У зв'язку з наведеним та враховуючи те, що дане питання є достатньо «гострим» та масштабним в своїх об'ємах, спробуємо виокремити основні постулати, які допоможуть розкрити «гібридність» збройної агресії РФ в Україні.

Насамперед, слід вказати, що з 2014 року було розпочато відкриту збройну агресію РФ проти України, що в результаті призвело до анексії Криму та окупації окремих районів (Донецька та Луганська області). Протягом семи років неоголошеної війни було багато принесених жертв. Окрім цього, Україна зазнала та продовжує зазнавати колосальні соціальні та фінансові втрати, що, безумовно негативно відбивається на житті звичайних громадян.

Відмітимо, що не так давно, вперше на національному рівні Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» [44] – Росію було визнано військовим противником (агресором). Надане твердження чітко відображено в Стратегії, зокрема: «на національному рівні Російська Федерація залишається воєнним противником України, який здійснює збройну агресію проти України, тимчасово окупував територію Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, території у Донецькій та Луганській областях, системно застосовує воєнні, політичні, економічні, інформаційно-психологічні, космічні, кібер- та інші засоби, що загрожують незалежності, державному суверенітету і територіальній цілісності України. Головним безпековим аспектом у воєнній сфері на національному рівні залишається розв'язана Російською Федерацією гібридна війна проти України, яка ведеться у формі комбінації різноманітних дій щодо прихованого застосування регулярних військ (сил), незаконних збройних формувань і

терористичних організацій, використання пропаганди, саботажу, терору, вчинення диверсій, навмисного завдання шкоди громадянам, юридичним особам та об'єктам державної власності в Україні» [44].

Продовжуючи, зазначимо, що агресивній політиці РФ притаманний системний та скоординований характер. Задля того, щоб реалізувати стратегічні і тактичні задачі, РФ залучає широкий арсенал засобів гібридної агресії. Охарактеризуємо їх трохи детальніше.

1. Інформаційна «зброя». Її використання полягає у повномасштабній пропаганді російського телевізійного та інтернет контенту, створюючи та розповсюджуючи фейкову продукцію, в результаті чого формується певна віртуальна реальність, яка невірно «вбивається» у голови громадян [45, с. 199]. Разом з тим, доволі частим явищем є проведення хакерських операцій, внаслідок яких зростає агресивність. Йдеться про те, що російські операції за кіберпростором мають на маті не лише крадіжку інформації, але й її перетворення на зброю. Як приклад, РФ активно фальсифікувала викрадені документи, оприлюднюючи їх в мережі Інтернет, несучи ціль – пропаганда та дезінформація.

Розгортаючи таку інформаційну агресію зі сторони РФ, європейська спільнота не могла не відреагувати, тим самим, виробила спільні механізми протидії. Саме тому, ще в 2016 році Єврокомісією ухвалено «Спільні принципи протидії гібридним загрозам – відповідь Європейського Союзу» [45, с. 200]. В межах сказаного, О. Рибачук (екс-прем'єр з євроінтеграції України) заявляв наступне: «Росія діє за принципом – захоплюють території, створюють кризу, потім кажуть, що потрібно з цієї кризи виходити. Те, що є, вже є, а тепер давайте думати, як нам жити далі. Це примітивна тактика, але вона спрацьовує – так вони фактично захопили частину територій Грузії. Тепер роблять це в Україні» [46, с. 84].

Отже, при використанні такого інструменту протягом семи років, як ми можемо прослідкувати, досить сильно похитнулась українська національна ідентичність при нав'язуваній Росією варіації нашої історії та державності.

2. Економічний тиск. Після того, як Україна здобула незалежність та здобула у спадок масштабний господарський комплекс, він у 1991 році споживав 118 млрд.м³ газу, з яких тільки 24,4 млрд.м³ були нашого видобутку. Згодом, після Помаранчевої революції, у 2005 році, споживання становило 76 млрд.м³, в той час як видобуток було скорочено до 20,6 млрд.м³. Відтак, щоб гарантувати національну безпеку, керівництво України повинно було припинити контроль російських олігархів над значною кількістю українських електромереж. Не вкладається в осмислення той факт, що 11 з 24-х обленерго в Україні де-факто належали російській групі. Показовим є і будівництво з явно геополітичними мотивами в обхід України газопроводу «Північний потік-2», викликавши конфліктну ситуацію між США та деякими країнами-членами ЄС (перш за все Німеччиною) [46, с. 85].

3. Політична складова. Так, в цьому аспекті відбувається втручання до внутрішньополітичних процесів в Україні. Основна ціль РФ – делегімітизувати суспільно-політичні процеси, які стосуються виборів та підписання газових контрактів. РФ завжди демонстративно та показово застосовувала механізми, щоб підбити дисфункціональність України загалом [45, с. 201].

4. Застосування корупційних схем. Російською владою активно по сей день використовуються різноманітні методи та заходи, щоб за рахунок корупційних схем, підкупу і т.п., формувати проросійське лобі в межах середовища українського політикуму, правоохоронних органів та інших службових осіб [45, с. 202].

Безумовно, що наведений перелік засобів гібридної агресії зі сторони РФ себе не вичерпує, проте, на нашу думку – це ключовий

інструментарій, який підриває державність та національну ідентичність України.

З метою продовження, на нашу думку, слід також вказати на дуже важливий момент російсько-української гібридної війни, який має вираз в тому, що РФ залучає не лише військову стратегію, аби «демонтувати» українську державність, але й руйнує політичні інститути держави, а це, в свою чергу, пряма загроза політичній безпеці нашої країни.

Російська агресія як виклик українського безпекового простору осмислюється закономірним результатом еволюції політичної системи РФ, ключовими сутнісними рисами якої є наступні: зрощується бізнес та державні структури; відсутнє конкурентне середовище; створюється система розподілу коштів та ресурсів, враховуючи ступінь лояльності. Тобто для РФ війна з Україною слугує прекрасним способом, щоб подолати дисфункціональність власної системи, тому що відносно дешевими методами не лише реалізується «виживання», а й закладається підґрунтя задля тривалого впливу при подальшому формуванні трендів стосовно розвитку геополітичного простору. Отже, саме гібридна війна, яку РФ проводить проти України, наглядно показує ключові прогалини в безпековій площині.

Відштовхуючись від наведеного, надалі відмітимо, що російська гібридна війна проти України в тому числі заклали фундаментально нову еру стимулювання конфліктів міжнародного характеру, посиливши дію існуючих за міжнародним конфліктним середовищем низку несприятливих факторів, запустивши додаткові руйнівні тенденції, що характеризують пряме порушення міжнародно-правових засад світового порядку [47, с. 35].

Зручне середовище Росії, щоб реалізувати власні стратегічні плани по відновленню впливу представлене багатопольярною системою, в якій наявно декілька світових потуг та держави, що претендують на регіональну гегемонію. Подібного роду система – це досить небезпечна

конфігурація сил з несучим високим ризиком воєнного протистояння [48, с. 168].

В контексті наведеного, слід відмітити, що Росія й справді змогла продемонструвати події в Україні навіть не як такі, що характеризують вторгнення та окупацію території, а як частину виправданої реакції на цинічне захоплення влади ЄС та НАТО. Тобто, сьогодні багато провідних спеціалістів Заходу до кінця не усвідомлюють масштабність амбіцій та можливостей РФ. Кремль хоче здійснити розділ та дезорієнтацію Заходу, «розмивши» солідарність Європи та США і знову насадити свою гегемонію над країнами-сусідами, обмежуючи їх вибір за сферою безпеки, щоб вони не несли загрози в пануючому режимі в РФ [49, с. 110]. Тож, події в Україні є підтвердженням того, що замість передбаченого політикою сусідства формування навколо ЄС «дружнього кола», в межах кордонів ЄС виникало те, що можна назвати «вогняним колом» конфліктів збройного типу.

В умовах сьогодення російсько-український збройний конфлікт гібридного типу свідчить про слабку згуртованість Європи перед загрозами зовнішнього спрямування. Причина цьому, безсумнівно, відмічається розбіжностями інтересів країн-членів ЄС щодо питань їх зовнішньополітичних пріоритетів в цілому, та за східноєвропейським напрямом, зокрема. Основоположний інтерес більшої частини держав ЄС за східноєвропейським регіоном характеризується економічним чинником, пов'язаним з енергетикою та доступом до ринків. Наведене підтверджується і тим, що країни-члени Європи закликають про зняття або послаблення санкцій в сторону РФ, засвідчуючи, власне кажучи, те, що їм наразі набагато вигіднішим та важливішим є політичний та економічний аспекти, які вони одержують, співпрацюючи з РФ, ніж ті фундаментальні ідеї, які закладено в Статуті ООН та інших міжнародних документах [50].

Якщо судити усе вищесказане, можна стверджувати, що Захід абсолютно не готовий до «гібридної» війни, яку продовжує проводити РФ.

Як підсумок підрозділу, виокремимо наступні ключові тези. Проаналізувавши збройну агресію Російської Федерації проти України, встановлено, що після окупації Криму та захоплення окремих територій Луганської та Донецької областей, активізувалась розвідувально-диверсійна діяльність та посилювався економічний і інформаційно-психологічний тиск на Україну. Наведене чітко вказує про те, що сучасний прояв збройної агресії Російської Федерації в Україні має характерні риси сучасного воєнно-політичного конфлікту гібридного типу (гібридна війна). Саме гібридна війна визначає специфічність дій Російської Федерації, які мають системний та скоординований характер.

Задля того, щоб реалізувати стратегічні і тактичні задачі, Російська Федерація залучає широкий арсенал засобів гібридної агресії, серед яких нами було виокремлено: (інформаційну «зброю»; економічний тиск; політичну складову; застосування корупційних схем).

Наведений перелік засобів гібридної агресії зі сторони Російської Федерації себе не вичерпує, проте, на нашу думку – це ключовий інструментарій, який підриває державність та національну ідентичність України.

Також з'ясовано, що після порушення суверенітету та територіальної цілісності України, окупувавши Крим і частину територій Донецької та Луганської областей, виявлено серйозну інституційну кризу, прояв якої позначився на діяльності основоположних міжнародних структур та організацій, а також на політиці певних країн-членів ЄС, що в результаті – поставило під сумнів ефективність усієї системи норм міжнародного права.

3.2. Забезпечення національних інтересів в контексті сучасного впливу збройного конфлікту гібридного типу на безпеку населення сходу України

Висвітливши основні постулати прояву «гібридності» РФ проти України за попереднім підрозділом, для закріплення нашого дослідження, вбачаємо за доцільне присвятити кінцевий підрозділ актуальному питанню, що стосується забезпечення безпеки населення сходу України. Адже, як ми вважаємо, сучасний збройний конфлікт гібридного типу в контексті наведеного, спричиняє негативні наслідки екологічного та техногенного характеру стосовно безпеки регіону і національних інтересів держави загалом. Підтверджуючи дане міркування, проаналізуємо досвід забезпечення цивільного захисту населення сходу України як компонент гібридної війни [51, с. 352] з врахуванням проблем питань.

Один із основоположних компонентів гібридної війни, який активно продовжує застосовувати РФ, є порушення системи державного управління, при якій відбувається дезорганізація діяльності усіх органів влади з ціллю – створити «атмосферу хаосу». Для цього в дію вводили такі форми впливу: захоплення державних установ за допомогою терористичних або інших недержавних формувань; широкий спектр форм у прояві інформаційної та кібер-війни. Окрім цього, доволі часто застосовують психологічний тиск та фізичне насилля в сторону представників органів влади, правоохоронних органів та ін., аби примусити їх перейти на сторону противника. В переважній більшості випадків, подібне схилилось до бездіяльності влади, а також дезорганізації органів управління системи цивільного захисту [52, с. 114]. Виходячи з указанного, В. Костицький відмічав, що «... головними завданнями таких інформаційно-психологічних операцій є деморалізація населення України, особового складу Збройних Сил

України, а також спонукання їх до державної зради й переходу на бік супротивної сторони; формування у громадян України та Росії викривленого бачення подій; створення вигляду масової підтримки дій Російської Федерації з боку населення південно-східних регіонів нашої країни....» [53].

Продовжуючи, зробимо акцент на проблемні питання, які негативно позначились на дієвості забезпечення цивільного захисту в умовах сучасного збройного конфлікту гібридного типу. Враховуючи те, що такі питання відносяться до певних недоліків здійснення державної політики, відтак, вони будуть висвітлюватись через так звані «вакууми».

1. «Вакуум інституційності». Дана проблема характеризується тим, що деякі інструменти реалізації державної політики не забезпечуються належними нормативно-правовими та організаційними основами задля того, щоб використовувати їх в такий спосіб, аби відповідати політичній позиції, яка була підтримана більшою частиною громадян України (протидія зовнішній збройній агресії) [51, с. 353].

Зауважимо, що вітчизняним законодавством питання цивільного захисту регламентується лише в межах режиму надзвичайного чи воєнного стану, а от що стосується специфіки реалізації задач цивільного захисту в умовах збройного конфлікту гібридного типу, жоден нормативно-правовий акт цього не врегулює.

Ще на початку збройного конфлікту був значний брак стратегічних комунікацій щодо питань цивільного захисту, у зв'язку з чим, керівництво здійснювало пошук більш дієвих методів управління та координації за даною сферою [54, с. 74].

2. «Вакуум відповідальності». Окреслена проблема стосується нездатності місцевої влади на територіях проведення ООС виконувати повноваження, що на них покладаються в частині забезпечення цивільного захисту [51, с. 354]. Коли органи влади (посадові особи), які

зобов'язуються у порядку, встановленому законодавством приймати рішення, на жаль, практично не виконувались.

Відмітимо, що під час активної фази збройного конфлікту, більша частина задач цивільного законодавства, що закріплювались за місцевими органами, на територіях проведення АТО/ООС не піддавались реалізації. Це можна пов'язати з тим, що органи місцевої влади проявляли бездіяльність, підтримуючи дії сепаратистських рухів. Як результат – протягом тривалого часу порушувалась система управління силами та засобами цивільного захисту, а також знищувалась більша частина стратегічно важливих документів з питань цивільного захисту, внаслідок чого ускладнювалось вирішення задач по захисту населення та окупованих територій [54, с. 75].

Також порушувалась робота територіальних централізованих систем, які оповіщають населення, що в результаті унеможливило якісно оповіщати населення окупованих територій в штатному режимі. Існуюча система виявляла недостатню ефективність, прояв якої полягав у технічній несправності багатьох сирен. Між тим, трансляція ефірного телерадіомовлення теж фактично припинила своє функціонування по причині руйнації передавальних центрів сепаратистськими рухами [54, с. 76].

Оперуючи «вакуумом відповідальності», при таких умовах, функціональні обов'язки організаційного та координувального спрямування стосовно організації цивільного захисту взяли на себе органи управління Державної служби з надзвичайних ситуацій (ДСНС). Як відмічав свого часу Г. Марченко: «підрозділи ДСНС крім їх безпосередніх функцій (гасіння пожеж, рятування людей та надання їм домедичної допомоги, розмінування територій та об'єктів, розбирання завалів і розчищення доріг тощо) здійснювали оперативну евакуацію населення, його оповіщення, інформування та психологічну підтримку, організовували гуманітарні коридори для відселення мешканців,

забезпечували доставку гуманітарних вантажів та інші завдання. Також, формування ДСНС брали участь у інженерному дообладнанні визначених територій (спорудженні різноманітних укриттів, траншей, тощо)» [55, с. 15].

3. «Вакуум стратегічного мислення». Дане проблемне питання стосується досвіду реалізації задач цивільного захисту у зоні проведення АТО/ООС, який засвідчує потребу посилити співпрацю сил цивільного захисту з військовими та іншими формування спеціального типу, які безпосередньо мають компетенцію організувати та проводити антитерористичні заходи [51, с. 355].

Здійснивши власний аналіз, прослідковано, що органи управління та сили цивільного захисту не приймають безпосередню участь у бойових діях, вони лише захищають населення та території від наслідків, спричинених воєнними діями. Водночас, беручи до уваги те, що дані заходи проводяться в один и той же час на одній території, питання належної співпраці набуває неабиякої вагомості. Наприклад, через відсутність договірної інформації щодо воєнної обстановки, замічено непоодинокі ситуації, коли рятувальні служби виконували свої функціональні обов'язки, знаходячись під обстрілами воюючих сторін, не маючи в своєму розпорядженні необхідних засобів захисту від дії ураження (йдеться про бронежилети, захисні каски, тощо).

4. «Вакуум неминучості покарання». Це питання стосується процесу знаходження політичного компромісу стосовно ситуації на Донбасі. Йдеться про можливе «забуття» тих злочинних діянь, які скоювали терористично-сепаратистські угруповання [51, с. 356]. Іншими словами, ситуація, при якій злочинні дії, здійснювані винуватцями на сході нашої країни, залишились без відповідного покарання через потребу досягти політичну ціль – врегулювати воєнно-політичну кризу.

Зазначимо, що в процесі збройного конфлікту на сході країни, зафіксовано незчисленну кількість порушень норм міжнародного

гуманітарного права формуваннями збройного типу та радикальними групами незаконно утворених республік, прояв яких характеризувався перешкоджанням діяльності формувань цивільного захисту. Конкретний прояв полягав у тому, що рятувальники не допускались до зон ліквідації наслідків від воєнних дій. Як приклад, після руйнування доріг/мостів та затримуючи рятувальників по причині проведення обшуків, вони не завжди мали змогу прибути до місця розташування свого підрозділу, аби виконувати покладені функціональні обов'язки [55, с. 17].

Наведене прямо вказує про те, що незаконні збройні формування самопроголошених республік недодержувались норм міжнародного гуманітарного права. Вважаємо, що цей аспект має стати предметом окремих розслідувань з ціллю – винести цю проблематику на огляд гуманітарним та правовим інституціям міжнародної спільноти.

На підставі вищевикладеного можна зробити наступні висновки. Виявивши вплив сучасного збройного конфлікту гібридного типу на безпеку населення сходу України, констатуємо, що саме цивільне населення знаходиться під комплексним, несприятливим «градом» наслідків цього воєнного протиборства. Також відмічено, що змістовне наповнення дій цього конфлікту гібридного типу характеризується деморалізацією та нав'язуванням у різноманітні способи агресором своєї волі всьому населенню нашої країни (не тільки на сході), ціль якої – примусити співпрацювати, а також створити усі необхідні умови задля політичної дестабілізації України.

З'ясовано, що забезпечення цивільного захисту має проблемні питання, які негативно позначились на дієвості забезпечення цивільного захисту в умовах сучасного збройного конфлікту гібридного типу. Враховуючи те, що такі питання відносяться до певних недоліків здійснення державної політики, відтак, вони були висвітлені через так звані «вакууми», зокрема: 1) «вакуум інституційності»; 2) «вакуум

відповідальності»; 3) «вакуум стратегічного мислення»; 4) «вакуум неминучості покарання».

Загалом, вважаємо, що питання захисту цивільного населення від наслідків, які по сей день завдає збройний конфлікт гібридного типу та впливає на безпеку життєдіяльності населення України в цілому – не втрачає своєї актуальності. Разом з тим, проводячи проти України гібридну війну, актуалізується додатково питання дієвого забезпечення нашою державою захисту цивільного захисту, яке, на нашу думку, потрібно оновлювати через модернізацію єдиної державної системи цивільного захисту з метою забезпечення подальшої національної безпеки.

ВИСНОВКИ

На основі теоретичних доробок з'ясовано сутність феномену «гібридна війна», враховуючи приклади відповідних воєнно-політичних конфліктів. Одержані в процесі дослідження результати підтвердили виконання поставленої мети та вирішення задач, що в сукупності дало можливість сформулювати наступні висновки:

1. На сьогоднішній день не існує універсального підходу серед вчених, провідних фахівців та аналітиків щодо трактування гібридної війни. Здійснивши аналіз різних підходів та взявши їх за основу, нами було сформульовано власне визначення гібридної війни. Під гібридною війною слід осмислювати цілеспрямований координований процес, за яким країною-агресором встановлюється зовнішнє управління, що проявляється за фізичним, інформаційним, соціально-психологічним простором, яке в результаті цих гібридних дій спрямовується на усунення легітимних органів влади, створюючи замість них штучні режими за окремими територіями, та як наслідок – поступово відбувається ліквідація державності тієї чи іншої країни.

Для більш повного розкриття гібридної війни було також виокремлено її сутнісні риси, серед яких:

- при гібридних війнах максимально нехтуються норми міжнародного права;
- при гібридних війнах змінюються форми та методи військових фаз їх ведення;
- найсуттєвіша складова гібридної війни у вигляді інформаційного фронту значно модернізує форми та технології в такому процесі;
- при гібридних війнах відбувається повномасштабне залучення місцевого населення, формуючи з них відповідні угруповання, підрозділи та терористичні організації.

В цілому, гібридна війна, будучи суспільно-політичним явищем, відмічається нескінченним характером. Поруч з невідомим розвитком технологій у світі, війна теж не стоїть на місці та прогресує, виходячи з потреб та реалій сьогоденної геополітичної ситуації. Гібридна війна є певним конструктом, яким пояснюється військово-політична та інформаційна агресії, що поєднує сучасні методи ведення війни, при яких не передбачається великих втрат серед населення.

2. Відмічено, що все частіше в сучасних умовах ми можемо спостерігати, як суб'єктами міжнародної політики аргументом для відстоювання власних політичних інтересів використовується симбіоз, який поєднує військові та невійськові інструменти впливу, тим самим, переформатовуючи політичний конфлікт на воєнно-політичний конфлікт гібридного типу.

Під воєнно-політичним конфліктом гібридного типу можливо розуміти протиборство суб'єктів політики як в межах своєї держави, так на міжнародній арені, яке спрямовується на те, щоб досягти власні політичні інтереси із застосуванням різноманітних засобів та способів впливу за політичною, воєнною, соціальною, інформаційною та іншими сферами життя.

Загалом, роблячи прив'язку до предмету нашого дослідження, додамо, що гібридна війна наділена характерними ознаками сучасного воєнно-політичного конфлікту. Йдеться, насамперед, про те, що вона як політична суперечність, в процесі якої розв'язуються протиріччя різного спрямування (економічні, територіальні, національні, ідеологічні і т.д), а їх вирішення відбувається не лише збройним протистоянням, а і використанням низки засобів невоєнного типу (про які, власне кажучи, говориться в понятті).

3. Здійснивши історичний аналіз Південно-осетинського та Абхазького конфліктів, можна з впевненістю сказати, що з однієї сторони, їх виникнення обумовлено досить складною етнополітичною

ситуацією, яка сформувалась історично, а з іншої – відмічається штучний характер таких конфліктів. Адже, аналізуючи історичні аспекти та особливості появи таких конфліктів, прослідковано, що вони спровоковані політикою Росії, базисом якої є процес, супроводжуваний з-поміж використання військових дій ще й веденням «гібридної» інформаційної війни.

4. Аналіз Вірмено-азербайджанського збройного конфлікту щодо встановлення статусу Нагірно-Карабахського регіону дав розуміння того, що даний конфлікт окрім тяжкої зовнішньополітичної ситуації відмічається ще достатньо складним процесом внутрішньої ситуації, характерної для цього регіону. Її прояв має «гібридну» складову, спрямування якої містить:

1) серйозні етнічні та релігійні відмінності між вірменською та азербайджанською сторонами (які не вщухали два десятиріччя);

2) інтерес Росії як ключового арбітра, який менш за все зацікавлений у тому, щоб даний конфлікт вирішувався мирно та в правовому полі, аби продовжувати закріплювати та зміцнювати свої позиції за цим регіоном.

5. Встановлено, що сьогодні однією з «найпікантіших» проблем сучасності, яка продовжує існувати за системою міжнародних відносин є неврегульоване питання щодо кіпрського конфлікту, який з фази відкритого збройного протиборства переріс в конфлікт гібридного типу, що відмічається політичним та дипломатичним протистоянням в частині статусу та приналежності відповідних регіонів.

Здійснивши аналіз кіпрського конфлікту, з'ясовано, що йому як і конфліктам на територіях пострадянського простору притаманна не менш складна історична складова виникнення та подальшого розвитку. Більш того, йому теж характерні етнічні та релігійні конфронтації між Грецією та Туреччиною (як ворогуючими сторонами), а це, звісно надає ще більшого ускладнення в процесі вирішення даного конфлікту.

В той же час, в процесі свого розвитку, кіпрський конфлікт переріс з фактичного регіонального рівня на рівень геополітичного протистояння, перетворивши острів (Кіпр) на розмінну монету, за яку борються дві держави, аби розширити економічні та політичні важелі впливу.

Як нами вважається, під час розв'язання кіпрського конфлікту значний вплив матиме економічний фактор, який може слугувати базисом в процесі об'єднання Кіпру. Адже Кіпр має досить вигідне географічне положення та значні природні ресурси, а відтак, у разі їх дієвого використання – Кіпр можна оновити, створивши з нього, без перебільшення, найбільш успішну та розвинену державу Європи.

6. Проаналізувавши збройну агресію Російської Федерації проти України, встановлено, що після окупації Криму та захоплення окремих територій Луганської та Донецької областей, активізувалась розвідувально-диверсійна діяльність та посилювався економічний і інформаційно-психологічний тиск на Україну. Наведене чітко вказує про те, що сучасний прояв збройної агресії Російської Федерації в Україні має характерні риси сучасного воєнно-політичного конфлікту гібридного типу (гібридна війна). Саме гібридна війна визначає специфічність дій Російської Федерації, які мають системний та скоординований характер.

Задля того, щоб реалізувати стратегічні і тактичні задачі, Російська Федерація залучає широкий арсенал засобів гібридної агресії, серед яких нами було виокремлено: (інформаційну «зброю»; економічний тиск; політичну складову; застосування корупційних схем).

Наведений перелік засобів гібридної агресії зі сторони Російської Федерації себе не вичерпує, проте, на нашу думку – це ключовий інструментарій, який підриває державність та національну ідентичність України.

Також з'ясовано, що після порушення суверенітету та територіальної цілісності України, окупувавши Крим і частину територій Донецької та Луганської областей, виявлено серйозну інституційну кризу, прояв якої позначився на діяльності основоположних міжнародних структур та організацій, а також на політиці певних країн-членів ЄС, що в результаті – поставило під сумнів ефективність усієї системи норм міжнародного права.

7. Виявивши вплив сучасного збройного конфлікту гібридного типу на безпеку населення сходу України, констатовано, що саме цивільне населення знаходиться під комплексним, несприятливим «градом» наслідків цього воєнного протиборства. Також відмічено, що змістовне наповнення дій цього конфлікту гібридного типу характеризується деморалізацією та нав'язуванням у різноманітні способи агресором своєї волі всьому населенню нашої країни (не тільки на сході), ціль якої – примусити співпрацювати, а також створити усі необхідні умови задля політичної дестабілізації України.

З'ясовано, що забезпечення цивільного захисту має проблемні питання, які негативно позначились на дієвості забезпечення цивільного захисту в умовах сучасного збройного конфлікту гібридного типу. Враховуючи те, що такі питання відносяться до певних недоліків здійснення державної політики, відтак, вони були висвітлені через так звані «вакууми», зокрема:

- 1) «вакуум інституційності»;
- 2) «вакуум відповідальності»;
- 3) «вакуум стратегічного мислення»;
- 4) «вакуум неминучості покарання».

Загалом, вважаємо, що питання захисту цивільного населення від наслідків, які по сей день завдає збройний конфлікт гібридного типу та впливає на безпеку життєдіяльності населення України в цілому – не втрачає своєї актуальності. Разом з тим, проводячи проти України

гібридну війну, актуалізується додатково питання дієвого забезпечення нашою державою захисту цивільного захисту, яке, на нашу думку, потрібно оновлювати через модернізацію єдиної державної системи цивільного захисту з метою забезпечення подальшої національної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зеркаль О., Гаазький гамбіт. *Дзеркало тижня*. URL: https://zn.ua/ukr/international/gaazkiy-gambit-242980_.html (дата звернення: 02.04.2021).
2. McCuen J. J. Hybrid Wars. *Military Review*. 2008. № 2. Р. 108.
3. Бартош А. Модель гібридної війни. *Военная мысль*. 2019. № 5. С. 56–61.
4. Hoffman Frank G. Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict. Institute for National Strategic Studies (INSS), National Defence University (NDU). Washington, DC, April 2009. №. 240. Р. 1–8.
5. Newson, Robert A. Counter-Unconventional Warfare Is the Way of the Future. How Can We Get There? URL: <https://smallwarsjournal.com/blog/counterunconventional-warfare-is-the-way-of-the-future-how-can-we-get-there> (дата звернення: 02.04.2021).
6. Ван Каппен Ф. Інтерв'ю на «Радио Свобода». URL: <http://svoboda.org/content/article/25362031.html> (дата звернення: 02.04.2021).
7. Слободян О. Ф. Воєнна політика пострадянських держав: порівняльний аналіз: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2016. 20 с.
8. Проект Закону № 5271 «Про державну політику у сфері подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації проти Державного суверенітету України» від 18 березня 2021 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71472 (дата звернення: 02.04.2021).
9. Military Balance. International Institute for Strategic Studies. URL: <https://www.iiss.org/publications/the-military-balance/the-military-balance> (дата звернення: 02.04.2021).

10. Веденеев Д. «Русский мир» як ефект «доповненої» реальності. *Думка: прикарпатський вісник НТШ*. 2016. Вип. 3 (35). С. 172–179.
11. Магда Є. М. Гібридна війна: сутність та структура. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*. 2016. № 1(2). С. 99–115.
12. Алещенко В. І. Феноменологія «гібридної війни» та її особливості у виконанні Російської Федерації: інформаційно-психологічний аспект. *Психологія*. 2016. Вип 1(34). С. 1–6.
13. Парохонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. Київ: НІСД, 2019. 560 с.
14. Дзялошинский И. Б. Манипулятивные технологии. URL: <http://gigabaza.ru/doc/72658.html> (дата звернення: 02.04.2021).
15. Комарчук О. О. Деструктивні політичні та соціальні технології у структурі гібридної війни. *Гілея (науковий вісник): зб. наук. Праць*, гол. ред. В. М. Вашкевич, К., ВІР УАН. 2016. С. 316–319.
16. Комарчук О. О. Гібридна війна: сутність та структура феномену. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2016. № 2. С. 48–54.
17. Крутій В. О. Логіка гібридної війни: синергетичне пояснення. *Держава і право: зб. наук. праць. Серія: «Політичні науки»*. Київ: Вид-во «Юридична думка». 2018. Вип. 79. С. 155–160.
18. Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія. Під. заг. ред. проф. Р. О. Додонова. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 412 с.
19. Світова гібридна війна: український фронт. Монографія. За заг. ред. В. П. Горбуліна. К.: НІСД, 2017. 496 с.
20. Лещенко О. Я., Антонов А. А. «Гібридна війна» як науковий конструкт: проблеми пошуку термінологічної та концептуальної сутності. *Гілея: науковий вісник*. К.: 2017. Вип. 117. С. 262–267.
21. Кривошеев С.А. Сетевая война. Религиозный фактор. Троицк: изд-во Тровант, 2013. 210 с.

22. Савин Л.В. Сетецентричная и сетевая война. Введение в концепцию. М.: Евразийское движение, 2011. 130 с.

23. Multiple Futures Project – Navigating Towards 2030. Final report. URL:

http://www.act.nato.int/images/stories/events/2009/mfp/20090503_MFP_final_rep.pdf (дата звернення: 02.04.2021).

24. Леков Р. Абхазия и Южная Осетия: проблемы становления государственности. *Международная жизнь*. 2013. № 10. С. 103–112.

25. Мачуський В. Витоки та еволюція грузино-осетинського конфлікту. Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ. 2012. Вип. 1 (57). С. 132–143.

26. Зельманович І. «Заморожені» конфлікти сучасності: політичне врегулювання. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та аспір. (м. Чернівці, 7–8 квіт. 2016 р.). Чернівці, 2016. С. 48–50.

27. Гречанінов В. Військово-політичне становище в районі Північного Кавказу. *Зовнішні справи*. 2011. № 10. С. 40–45.

28. Данилюк К. Російсько-грузинська війна 2008 р.: реакція світової спільноти та геополітичні наслідки. URL: https://eprints.oa.edu.ua/2303/1/Danyliuk_NZ_stud_Vyp-3_turyzm.pdf (дата звернення: 02.04.2021).

29. Бебешко О. «П'ятиденна війна» на Кавказі 2008 р.: причини і геополітичні наслідки. *Освіта регіону: український науковий журнал*. 2010. № 2. С. 87–93.

30. Черник П. Грузинсько-російська війна 2008 року – геополітичний реванш Росії. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63765/111Chernyk.pdf?sequence=1> (дата звернення: 02.04.2021).

31. Рустамова П. Нагірний Карабах – спроби встановлення справедливості. *Зовнішні справи*. 2016. № 5. С. 15–20.
32. Рябека А. Передумови виникнення нагірно-карабаського конфлікту. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: збірник наукових праць. Київ, 2011. Вип. 95. С. 72–74.
33. Снігир О. Нагірний Карабах: Ходжалинський геноцид: вірмено-азербайджанський конфлікт щодо території Нагірного Карабаху. *Зовнішні справи*. 2017. № 4. С. 12–18.
34. Райхель Ю. Карабах. Кремль зацікавлений у підвищенні температури заморожених конфліктів уздовж периметра своїх кордонів. *День*. 2016. С. 56–60.
35. Марибашир Е. Стратегія привлечення міжнародних організацій к справедливому разрешенню армяно-азербайджанского, нагорно-карабахского конфликта. *Гілея*. 2017. № 10. С. 425–431.
36. Дуднік О. Офіційна позиція України щодо врегулювання Нагірно-Карабахського конфлікту. *Науковий вісник Дипломатичної академії України / за заг. ред. Б. Гуменюка, В. Ціватого*. Київ, 2009. Вип. 15: Світова та українська дипломатія: історичний досвід, сучасний стан, перспективи. С. 170–174.
37. Жеребецький Є. Теоретичні аспекти вивчення політичних конфліктів. *Вісник Дніпропетровського університету: Серія: Філософія. Соціологія. Політологія: зб. наук. праць*. Д.: Видавництво «Іновація». 2020. № 1 (23). С. 54–62.
38. Мацієвський Ю. Етнічний конфлікт – вивчений феномен? URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/9613> (дата звернення: 02.04.2021).
39. Пономарьова І. Аналіз Кіпрського питання в контексті реалізації загальноєвропейської безпеки. *Проблеми міжнародних відносин*. 2012. С. 275–285.

40. Ковальський С. Миротворчість ООН на Кіпрі: підсумки та уроки 50-ти річної операції. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: збірник наукових праць*. 2019. Вип. 96. С. 118–122.

41. Федоренко К. Кіпр: примарний шанс єдності. URL: <https://zn.ua/ukr/international/kipr-primarniy-shans-yednosti-.html> (дата звернення: 02.04.2021).

42. План ООН об'єднання Кіпру. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/896078.html> (дата звернення: 02.04.2021).

43. Волошин Ю. Міжнародно-правові засоби розв'язання греко-турецького конфлікту в контексті процесів європейської міждержавної інтеграції. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса*. 2020. Т. 2 (64). С. 551–566.

44. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (дата звернення: 02.04.2021).

45. Війна в Україні: реалії і перспективи врегулювання: вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2019. 528 с.

46. Ніколаєнко Н. О., Василевич Ю. В. Сучасні суспільно-політичні тенденції розвитку України в контексті російсько-української гібридної війни. *Гілея (науковий вісник)*. 2019. Вип. 14. С. 82–87.

47. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В. Горбуліна, О. Власюка, Е. Лібанової, О. Ляшенко. Київ: НІСД, 2015. 474 с.

48. Рафальський О. О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2018. 400 с.

49. Динис Г. Сучасні гібридні збройні конфлікти (приклад агресії Російської Федерації проти України). *Геополітика України: історія та сучасність*. 2018. № 2. С. 108–112.

50. Сидорук Т. Позиції держав-членів ЄС щодо російсько-українського конфлікту. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2015_36\(3\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2015_36(3)_4) (дата звернення: 02.04.2021).

51. Лещенко О. Я. Забезпечення цивільного захисту в умовах сучасного збройного конфлікту: досвід України. «Сучасний стан цивільного захисту України: перспективи та шляхи до європейського простору»: збірник матеріалів 18-ї Всеукр. наук.-практ. конф. (11-12 жовтня 2016 р., м. Київ). К.: ІДУЦЗ, 2019. С. 351–357.

52. Антонов А. В., Бзот В. Б., Жилін Є. І. Україно-російський воєнний конфлікт: сутність, передумови та зміст агресії. *Український соціум*. 2018. № 3. С. 113–127.

53. Костицький В. В. Інформаційна війна проти України – виклик світовому порядку. URL: <http://oksamyt.org/2015/02/02/0202201511> (дата звернення: 02.04.2021).

54. Зозуля І. В. Концептуальні напрямки трансформації державної системи цивільного захисту в умовах сучасних загроз національній безпеці. *Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Серія: «Політологія»*. 2018. № 5. С. 72–84.

55. Марченко Г. Б. Незважаючи на обстріли та вибухи. *Надзвичайна ситуація*. 2015. № 10 (203). С. 14–18.